

УДК: 159.922.6: 331

Специфіка професійної адаптації практичних психологів

Чайкіна Н.О.

Розглянуто об'єктивні і суб'єктивні сторони професії «психолог», специфіка професійної діяльності практичного психолога та особливості їх професійної адаптації, що включають до себе об'єкт, суб'єкт і зміст адаптивної стратегії молодого фахівця. Аналізується модель професійної адаптації молодого фахівця, яка включає до себе: вид, об'єкт, структурні елементи, об'єктивні і суб'єктивні фактори адаптації, а також засіб, механізм, результат, хід та підсумок професійної адаптації. Описуються виробничо-технологічні, соціально-психологічні і особистісні елементи професійної адаптації молодого практичного психолога.

Ключові слова: професія «психолог»; професійна адаптація молодого фахівця; виробничо-технологічні, соціально-психологічні, особистісні структурні елементи професійної адаптації практичного психолога.

Рассматриваются объективные и субъективные стороны профессии «психолог», специфика профессиональной деятельности практического психолога и особенности их адаптации, которая включает в себя: объект, субъект и содержание адаптивной стратегии молодого специалиста. Анализируется модель профессиональной адаптации молодого специалиста, которая включает в себя: вид, объект, структурные элементы, субъективные и объективные факторы адаптации, а также способ, механизм, результат, ход и итог профессиональной адаптации. Описываются производственно-технологические, социально-психологические и личностные элементы профессиональной адаптации молодого практического психолога.

Ключевые слова: профессия «психолог»; профессиональная адаптация молодого специалиста; производственно-технологические, социально-психологические и личностные элементы профессиональной адаптации молодого практического психолога.

Article deals with the objective and subjective sides of profession «psychologist», specific of practical psychologist's professional activity and specialty of their adaptation which includes object, subject and maintenance of adaptive strategy of young specialist. Model of professional adaptation young specialist, which includes: kind, object, structural elements, subjective and objective factors of adaptation, and also method, mechanism, result, motion and result of professional adaptation is analyzed. Described the production-technological, social-psychological and personality elements of young practical psychologist's professional adaptation.

Keywords: profession «psychologist»; professional adaptation of young specialist; production-technological, social-psychological and personality elements of professional adaptation of young practical psychologist.

Постановка проблеми. Колективній самосвідомості нашого суспільства поступово відкриваються провідні ролі професіоналів у переборенні духовної, культурної, економічної кризи, яку переживає країна. Примноженню діяльних сил цього соціального прошарку, зміцненню його єдності, розширенню його творчих, інтелектуальних і моральних впливів на суспільне життя можуть допомагати практичні психологи. Головне завдання яке стоїть перед практичним психологом – це побудування цілісного наукового забезпечення важливих напрямків роботи з різними групами населення: дослідження їх особистості і підтримка їх в особистісному розвитку та саморозвитку.

Вже у самій професії як об'єктивній реальності закладена подвійність: професія як результат часткового і одиничного розподілу праці належить і фахівцю і закладу. На суб'єктивній стороні (особистість фахівця) знаходиться сукупність певних знань і трудових навичок, а на стороні закладу – певний вид трудової діяльності, в процесі якої використовуються ці трудові навички і знання. Поняття “професія” включає до себе не тільки ступінь професійної підготовки людини, але й форму її суспільного визнання, умови реалізації професійних знань та навичок у конкретній соціальній ситуації.

Професія психолога відноситься до найбільш складної групи професій – “людина-людина”. Їй притаманні такі особливості:

1) основний зміст праці зводиться до взаємодії із людьми (якщо вона не вдається, то це відображається і на якості роботи);

2) ця професія потребує подвійної підготовки: особистісної – навчитись встановлювати і підтримувати контакти з людьми, розуміти і приймати людину, розібратися в особливостях її поведінки; сформувати у собі такі якості як відкритість, емпатія, доброзичливість, відвертість, та, з іншої сторони, спеціальної – отримати спеціальну базову підготовку з психології, яка дає більше, ніж оволодіння академічними знаннями і отримання набору певних рекомендацій.

Аналіз основних досліджень. В основу адаптаційного процесу покладено спосіб засвоєння діяльності, який визначається структурою потреб і мотивів особистості, яка адаптується. Очевидячи, що признаючи первинність адаптивної потреби, необхідно ототожнювати адаптацію з головною метою діяльності, оскільки у людині процес задоволення потреб виступає як цілеспрямована діяльність. Між тим, специфіка адаптаційних процесів полягає у тому, що вони є засобом, умовою реалізації мети і тільки в цій якості і можуть існувати. Потреба в адаптації може існувати і усвідомлюватись, але при цьому вона буде вторинною по відношенню до потреб, які викликають необхідність до адаптації. Це можемо спостерігати по працевлаштуванню молодих психологів та по їх післядипломній освіті.

У різних закладах виникають психологічні служби, які з оптимізмом беруться за вирішення самих складних проблем. Якщо розглядувати професійну діяльність практичного психолога у школі, то можна відмітити, що цей процес йде не завжди гладко. Не всі школи змогли ввести в свій штат психолога в силу економічних причин. Крім цього, після отримання диплому чи свідоцтва про перепідготовку, фахівці забувають, що в процесі професійної адаптації також необхідно поглиблювати свої знання, вміння, навички. Це особливо стосується тих практичних психологів, які працюють на периферії.

Майбутні практичні психологи ще в стінах університету повинні усвідомити, що успішність їх діяльності

в якості психолога буде залежати не тільки від рівня їх професійних знань, але і від особистісних якостей. Вибір же абітурієнтами професії “практичний психолог” відбувається, частіше за все, без усвідомлення тих вимог, які пред’являє до особистості ця професія. Мало хто із абітурієнтів задає собі питання: “Чи вмію я спілкуватися з іншими людьми і чи бажаю я цього?” Багато абітурієнтів при співбесіді підкреслюють, що головним мотивом вступу на психологічний факультет є цікавість до психічних явищ, хоча, насправді, це бажання вирішити свої особистісні проблеми. Зрозуміло, що цей мотив частіше за все слабо усвідомлюється. Причому необхідно підкреслити, що психологічне спілкування суттєво відрізняється від міжособистісного, яке ґрунтується на відношеннях симпатії-антипатії. Воно має цілу низку специфічних труднощів: це спілкування не залежить від бажання чи небажання психолога спілкуватися. Психолог не має права спілкуватися вибірково – тільки з цікавими, симпатичними йому людьми і відійти від спілкування з неприємними йому людьми.

Ці складнощі проявляються у молодих психологів у процесі практичної роботи і суттєво впливають на успішність їх професійної адаптації. Професійна адаптація містить як об’єктивні, так і суб’єктивні аспекти діяльності і тому дуже важливою є відповідність чи невідповідність цим аспектам. Адаптивна стратегія молодого фахівця буде визначатись рівнем відповідності суб’єктивних і об’єктивних елементів професійної адаптації по відношенню до ступеня збігу очікувань молодого практичного психолога з реальною ситуацією, тобто наскільки зближене “Я-бажане” і “Я-реальне”. Особливість професійної адаптації молодого фахівця може бути виявлена тільки при умові, коли адаптація буде розглядуватись у конкретному відношенні з кожним елементом соціального середовища, враховуючи при цьому всю багатозначність зв’язків і відношень між елементами як у внутрішньому розвитку структури, так і у міжструктурному плані.

Основні положення дослідження. Результати досліджень [2] свідчать, що молоді практичні психологи в початковий період роботи стикаються з цілою низкою труднощів. Передусім, це суб’єктивний стан напруги, незадоволеності, викликаний як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками психологічної діяльності. Багато в чому він залежить від особливостей самих чинників, від професійної, психологічної, фізичної підготовки молодих людей до самостійної роботи, а також від їх ставлення до праці.

Професійна адаптація молодого психолога на сучасному етапі визначається реальним середовищем, яке включає до себе комплекс певних умов, зовнішніх сил і стимулів, які впливають на особистість; і соціальні ситуації з об’єктивними та суб’єктивними аспектами психологічної діяльності, в яких вона функціонує. Тому процес професійної адаптації молодого практичного психолога необхідно розглядати в трьох аспектах:

1) з позиції об’єкта професійної адаптації молодого психолога – до якої соціальної ситуації розвитку необхідно адаптуватись;

2) з позиції суб’єкта адаптації – який застосовується механізм прийняття і перетворення соціальних стереотипів;

3) з позиції психологічного змісту адаптації – структурні елементи, об’єктивні і суб’єктивні чинники, засіб, результат і підсумок професійної адаптації.

Наше дослідження довело, що при професійній підготовці мають вагу виробничо-технологічні елементи професійної адаптації. Виробничо-технологічна адаптація молодого практичного психолога – це процес засвоєння особистістю характерних умов і особливостей навчальної та психологічної діяльності. Навчальний процес у вищій школі супроводжується труднощами, про що свідчить відсів, низький рівень функціонального стану і слабка успішність студентів у початковий період навчання; відсутність зв’язку між шкільною успішністю та інтелектуальними можливостями студентів. Це пов’язано із невмінням обирати адекватні засоби адаптивної стратегії у реальній ситуації та з динамічними особливостями професійної адаптації. Багато студентів, отримавши лише загальні теоретичні знання не бажають формувати особливе психологічне мислення. Тому у психологічній діяльності практичні психологи, засвоївши абстрактно-узагальнені поняття і методики, відчувають великі труднощі при їх застосуванні в реальній площині, у ставленні до конкретної особистості.

В якості об’єктивних показників реалізації цього елемента професійної адаптації виступають:

а) характер психологічної діяльності – теоретична і практична підготовка, знання загальних і спеціальних дисциплін. Діяльність практичного психолога спрямована на рішення конкретних проблем, за якими до нього звертаються учні, їх батьки чи вчителі. Основною метою професійної діяльності психолога є підтримка психічного здоров’я, освітніх інтересів та розкриття індивідуальності соціалізованої особистості, корекція різних дефектів розвитку;

б) умови праці практичного психолога – вміння використовувати методичний інструментарій, який повинен діагностувати всі сторони і якості особистості учня з метою подальшого його розвитку. Практичний психолог повинен використовувати системний підхід до вивчення особистості, який має різний характер прояву: від власної внутрішньої активності індивіда до участі у різних групах, які здійснюють на нього певний вплив;

в) режим праці – робота практичного психолога має неперервний характер, що обумовлює особистісну організованість і підвищену відповідальність за виконувану справу.

В якості суб’єктивних показників адаптованості молодого практичного психолога є наявність почуття задоволеності психологічною діяльністю, своїми психологічними і соціальними можливостями, позитивна оцінка своїх професійних здібностей і вмінь.

Головним засібом здійснення виробничо-технологічної адаптації є практична психологічна діяльність, у процесі якої молодий фахівець засвоює психологічні вміння і навички та формує перспективу професійного росту.

Виходячи з цього, нами була розроблена психологічна модель професійної адаптації молодого фахівця.

Психологічна модель професійної адаптації молодого фахівця

Вид адаптації	Професійна		
Об'єкт адаптації	Соціальна ситуація розвитку фахівця		
Структурні елементи	виробничо - технологічні	соціально - психологічні	особистісні
Об'єктивні фактори	характер, режим, умови професійної діяльності	рівень спілкування, система комунікацій, традиції, норми, цінності виробничого колективу, статус особистості	система післядипломної перепідготовки та підвищення кваліфікації, система культурних заходів на виробництві
Суб'єктивні фактори	почуття задоволеності працею	почуття єдності, корисності для колективу, прийняття цілей виробничого колективу	усвідомлення свого професійного росту, усвідомлення своїх професійно важливих якостей, індивідуально – типологічні властивості, професійна актуалізація, прагнення до самовдоскональності
Засіб – провідний тип діяльності	праця	спілкування	самодіяльність
Механізм - ідентифікація	професійна	колективістична	емоційна
Результат	професійна майстерність та ерудиція	ціннісно – орієнтаційна єдність (ЦОЄ) з виробничим колективом	особистісно – професійний смисл
Хід	Формування уявлень про відповідність ситуаційної та бажаної реальності		
Підсумок	Особистісні новоутворення: злиття образу «Я» з образом професії		

Механізмом реалізації цього аспекту професійної адаптації є професійно-психологічна ідентифікація, тобто ототожнення себе з професією “психолог”. Успішною ця адаптація буде тоді, коли молодий психолог оволодіє високою якістю практичної психологічної діяльності при середній втомлюваності. Результатом виробничо-технологічного елементу адаптації стане надбання професійної майстерності і компетентності психолога.

Соціально-психологічні елементи професійної адаптації молодого практичного психолога домінують у процесі професійної реалізації практичної психологічної діяльності. Ці елементи визначаються ступенем входження особистості (як суб'єкта спілкування) в систему внутрішньогрупових відношень, виробленням стилю мислення і поведінки, які відображають систему цінностей і норм колективу, надбання, закріплення і розвиток вмінь і навичок міжособистісного спілкування.

В якості об'єктивних показників реалізації цього елементу адаптації молодого психолога є рівень спілкування, використання індивідуального та диференціального підходу в роботі з людьми. Практичний психолог повинен фіксувати свою увагу не тільки на своєрідності кожного індивіда, скільки на можливій типології консультуємих, з подальшим знаходженням індивідуально-типових прийомів роботи з ними. Логіка діяльності практичного психолога повинна йти від загальної характеристики організації, групи, індивіда до типової і індивідуальної.

Розвиток сучасної практичної психології показує, що “чисто” індивідуальний підхід в роботі з людьми нереальний. Неможливо до кожного учня “приставити” психолога. Та і не всі із них потребують психодіагностики, психологічної консультації і психокорекції. Більш реальнішим є шлях поєднання індивідуально-групової роботи, який передбачає етапність групової експрес-діагностики і практичної роботи з малими групами, а вже потім здійснюється поглиблена діагностика, консультування і психокорекція окремих

людей.

Суб’єктивно, для молодого практичного психолога соціально-психологічна адаптація проявляється у почутті єдності, корисності для консультуємих, у прийнятті ціннісних орієнтацій виробничого колективу, коли й колектив визнає і враховує особистісні цінності фахівця. Ця задоволеність взаємовідносинами у колективі буде досягнута при умові, коли молодий практичний психолог буде використовувати провідний вид діяльності, як головний засіб цього елементу професійної адаптації – спілкування. Такі важливі показники як вміння налагодити ділові зв’язки, відпрацювати систему взаєморозуміння і взаємодопомоги, легкість і доступність спілкування виявляються у процесі здійснення такого механізму, як колективістична ідентифікація фахівця. Прискоренню адаптації допомагає пізнання і прийняття системи взаємовідносин у виробничому колективі.

В результаті професійної адаптації формується ціннісно-орієнтаційна єдність новачка і виробничого колективу. ЦОС виникає у особистості, що адаптується, після пізнання і засвоєння колективних норм і ідеалів. Емоційне самопочуття молодого практичного психолога в цьому разі виступає одним із показників його соціально-психологічної адаптації.

Особистісні елементи професійної адаптації молодого фахівця домінують при процесуальних аспектах психологічної діяльності. Особистісна адаптація характеризується розумінням важливості і необхідності професії як для суспільства, так і для самого молодого фахівця, знаходженням особистісних перспектив професійного змісту, які відповідають на питання: «Чи вірно я вибрав цю професію?», «Чи є ця справа такою необхідною для мене?».

Головними складовими особистісної адаптації у будь-якій діяльності є “мотиваційне ядро”, деякі характерологічні особливості сприйняття самого себе, індивідуально-типологічні властивості, самооцінка, рівень домагань, регуляція власної поведінки (інтелектуальна, моральна, вольова), спрямованість інтересів.

До об’єктивних показників реалізації особистісного елементу адаптації ми відносимо систему післядипломної перепідготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів, значимість психологічної служби у закладі. Практичний психолог повинен володіти ситуацією в закладі, сам визначати перспективу свого розвитку і тактику взаємодії з різними групами населення і індивідами.

Суб’єктивно особистісна адаптація переживається як усвідомлення свого психологічного росту, усвідомлення своїх професійно важливих якостей, як професійна самоактуалізація, наявність певних індивідуально-типологічних властивостей, прагнення до інтелектуального, морального, естетичного самовдосконалення.

Практичний психолог повинен пред’являти до себе самі високі вимоги: усвідомлювати ситуацію взаємодії, контролювати свою поведінку. Бездоганний зовнішній вигляд, суворі і чіткі взаємовідношення між співробітниками (можливо і міжособистісна дистанція на роботі) приваблюють консультуємих. Психолог повинен оптимально поєднувати у собі особистісні і професійні якості.

Головний засіб, який при цьому використовує молодий практичний психолог, є самодіяльність, яка проявляється у творчому підході до психологічної діяльності, у засвоєнні новітніх психологічних технологій, у наявності творчих досягнень за фахом, у прагненні до самоосвіти.

Механізмом, через який здійснюється цей елемент адаптації, буде емоційна ідентифікація, тобто вміння володіти собою, вміння коректно проявляти власні індивідуально-типологічні властивості (людина обстежує і консультує собі подібного), осмисленість вчинків і всього життя, активізація здібностей до психологічної діяльності.

Результатом цього процесу буде знаходження особистісно-професійного смислу, тобто вироблення стійкого і позитивного ставлення до професії “психолог”, особистісна зрілість фахівця, його цілеспрямованість, стійкість. Кожний психолог апріорно сприймається як фахівець, який допоможе вирішити ускладнення у спілкуванні, допоможе налагодити стосунки, допоможе у саморегуляції емоційних станів, у проблемах виховання дітей, тощо. При всій невизначеності статусу психолога, він має “ореол” фахівця по людських проблемах. Але негативною стороною цього ефекту є надмірно завищене чекання “дива”, яке пов’язують з його діяльністю.

Особистість психолога – специфічна. Дослідження показують, що “проблемність” особистості, її емоційна чутливість і вразливість, низька толерантність – основні властивості психологів. Але без певних дихотомічних властивостей практичний психолог не зміг би зрозуміти “проблеми інших”.

Висновки. Психологічно, професійна адаптація молодого практичного психолога проявляється у формуванні уявлень про ситуаційну та бажану реальність. Коли ці уявлення будуть максимально близькими, то можемо зробити висновок, що підсумком професійної адаптації молодого практичного психолога стануть особистісні новоутворення – злиття образу “Я” з образом професія “психолог”. Тобто, адаптація до нової ситуації, засвоєння нових соціальних характеристик, надбання нових вмінь і досвіду – усе це викликає якісні зміни і перебудову самої особистості, забезпечуючи її професійний розвиток.

Література

1. Чайкіна Н.А. Методики изучения профессиональной адаптации. - Полтава. – 1988. – 29 с.
2. Чайкіна Н.О. Комплекс психологічних методів дослідження професійної адаптації молодого вчителя. – Навчальний посібник. – К. – 1997. – 40 с.